

Dr. Elvira SULTREKOVA TL3012 Hakas Türkçesi VI
Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara,
2020

**Модальной сөстөрнiң өөн пiлдiрiглерi. Модальной сөстөрнi оларға
омонимичнай сөстөрнең пасхалиры**

1) Өөнiнде хубулчатхан сөстөр, модальной сөстөргө айланып, хубулбас оңдайлығ пол парчалар. Хубулчатхан сөс, пiр ле хайдағ-да грамматической формада хат парып, модальной сөске айлан парча. Көзiдiмге алза, адалыс адалғы падежете пiр санда хат парып, **сын** тiп модальной сөске айлан парған, сығынғы падежете — **сыннаң**, идилистің пiрiктiрiс деепричастие формазында — **сынап**, молчастығ наклонение формазында — **хынза** паза ан.п.

2) Модальной сөстөр чоохтағның пүдiзiнде пасха сөстөрнең синтаксис саринаң палғалыспинчалар. Олар пасха сөстөргө пiрiкпинчелер, оларға сурығ турғызылбинча, чоохтағның членi полбинчалар. Модальной сөстөр чоохтағнан үн не хоостыра палғалысчалар.

3) Модальной сөстөр өөнiнде кирiлген сөстөр улып киректелчелер: **Пiлдiстiг**, *Россияның чаачылары андар (Ираксар) тасталбас (ХЧ). Сынап таа, маңат охчаа идип алтыр ол (АС). Хойығ өсклеп парған табылған-ыдырбаннар аразынча улуг даа кiзiлерге иртерге сидiк пiлдiрче полар, неке (АС).*

4) Чөпсiнiс тuzалығ модальной сөстөр iдөк iкi кiзiнiң чоохтазиинда членнерге пöлилбинчеткен чоохтағлар (сөстөр-чоохтағлар) пол парчалар: - *Орамнарыбыс, чылан чили, игiрелглеп парған.* - *Анзы сын (СЧ).* - *Пу турада амыр чуртас үчүн. А хайда амыр чуртас, анда ырыс, палаларым.* - **Орта, орта!** (VIII). Iкiнчi кiзiнiң чооғындағы сөстөр алнындағы чоохтың модальнозын таныхтапчалар.

Модальной сөстөрнi оларға омонимичнай сөстөрнең пасхалиры

Модальной сөстөр мындаг чоох чардыхтары пастыра пайыпчаар:

- 1) адалыстарнаң: *сын, сыннаң* паза ан.п.;
- 2) пидірістернең: *орта, пілдістіг, ікінцілестіг* паза ан.п.;
- 3) иділісненң: *хынза, арса*;
- 4) деепричастиененң: *сынап*.

Анзы омоним сөстені төрітче. Модальной сөстөр омонимнеріненң тузазы даа, грамматика пілдіріглері дее хоостыра пасхалалчалар.

Көзідімге алза, **сын** сөс, адалыс полып киректелзе, предметті таныхтапча, хубулча (*сын, сынны, сынға* паза ан.п.), ол чоохтағның члені полча: **Сынны чир үстүңде таппадым.**

Сын, модальной сөс полчатса, кізі чоохтың сағызынаң чарасчатханын таныхтапча, ол сөс хубулбинча, чоохтағның члені полбинча: - **Сын, сын, палам, крестеен набаң адаан атты чідіретерге чарабас (НТ).**

Хынза глагол молчас тузалығ действиені таныхтапча, сырайча, санча хубулча: *хынза*.

Пір сан

1 сыр. *хынза-м*

2 сыр. *хынза-ң*

3 сыр. *хынза*

Көп сан

хынза-быс

хынза-ңар

хынза-лар

Хын- иділіс пасха даа формаларда тур полча (*хынча, хынган, хынар, хынгай, хынарчых, хынгадаг, хынып, хынарға* паза ан.п.), чоохтағның члені полча: *Іче-пабаа хынза, чуртас килісче.*

Хынза модальной сөс кізінің чахсы ізеністіг нимес сағызын читірге, санча паза сырайча хубулбинча, молчастығ наклонениеденң пасха формаларда тур полбинча, чоохтағның члені полбинча, тиксі чоохтаға алай аның чардығына теелче: *Ниме полча хазыр сугнаң, / Хынза, ідөк узупча ба?; Ачыхта порамзых тастар чатхлааннар. Хынза, муңар чыл даа чат салған поларлар.*

Идер тоғыстар

1. Пирілген модальной сөстерненң тузаланып, «Музейде» темача

чоохтағлар пүдіріңер.

Таңнастығ, хынза, итсе, пілдістіг, ікінчілес чоғыл, өріністіг.

2. Пірее көрген кино хоостыра ікі кізінің чооғын пүдіріп, пас салыңар. Аймах-пасха модальной сөстернең тузаланыңар. Диалог пүдірер алнында танығлар турғызарын сағысха киріңер.

3. Чоохтағларны хығырыңар. Модальной сөстерні таап, чарыдыңар.

1. Сыннаң даа, кізілер тиинні теерізі үчүн аңнапчалар. 2. Орта, көбізі тасхыл күркүзін соох чирлернің хузы тіп санапча. 3. Арса, төдет одырған тураа талаан полбинчатхан үчүн, ағаа чон хын минча полар. Сыннаң даа, пірееде іди киліс парча. 4. Ікінчілес чоғыл, парлахтың чурты тахырахтың (большая горлица) уйа-зының хыринда хай-хай иптіг. 5. Тилем ыырчы ах хозанны таппас, неке. 6. Арса, хосхар амды Алтай тағларынаң ааллап килер, че анда даа аның саны көп нимес. 7. Хынза, сарыңмай, пораатайларның өөріне хозылып, аалзар даа чиде салча.

Литература

1. Боргояков В.А., Медведева М.А., Кызласова И.Л., Чебодева Л.А. Хакас тілі. Морфология (Пос алынча чоох чардыхтары): үгредіг пособиезі/ В. А. Боргояков, М. А. Медведева и др. – Ағбан: Н. Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің издательствозы, 2018.
2. Грамматика хакасского языка [Текст] / Под ред. Баскакова Н.А. – М.: Наука, 1975.
3. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика [Текст]. – М., 2001. – С. 692-693.
4. Хакас тілі. Морфология [Текст] / 021700.02 Филология (Хакас тілі паза литература) специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие /

филнд Карповтың В.Г. редакциязынаң – Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң
Хакас хазна университетінің издательствозы, 2004. – С. 38-45.

5. Чебодаева Л.И. Хакас тілінің практикумы. 050302 — Хакас тілі паза
литература специальностьча үгрнечеткен студенттерге үгрдіг пособие / Л. И.
Чебодаева, А. Н. Чугунекова, М. Л. Тахтаракова; филнк. Л.И. Чебодаеваның
редакциязынаң. - Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің
изд-возы, 2009. - 149 с.